

NÉMETORSZÁG TANÁRKÉPZÉSI RENDSZERE

BIKICS GABRIELLA

a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézete Német Nyelv- és Irodalomtudományi
Tanszékének egyetemi docense
bikicsg@gmail.com

A német pedagógusképzés jellemzői: a kétszakaszosság, az erős gyakorlati orientáció, a képzési szakaszok összehangolása, a pedagógus pályakezdő szakasz támogatása, valamint a tanárok diagnosztikai és módszertani kompetenciáinak erősítése. Első képzési szakaszában a szaktudományok és a pedagógia elméletéből kiindulva kerül sor a tanítás gyakorlatának megismerésére, a másodikban pedig a pedagógiai gyakorlat elméleti irányultságú reflexiója válik hangsúlyossá.

A német pedagógusképzés aktuális helyzete

„A német tanárképzés az utóbbi években nem más, mint különböző modellek és reformkísérletek foltjaiból összeszőtt szőnyeg.” *Joseph Keuffer (Keuffer, 2010. 51. o.)* jellemzése találó, mert a német oktatáspolitikában két egymással ellentétes folyamat megy végbe: egyrészt a német állam egységesítő törekvése, másrészt az egyes német tagállamok és azok egyetemeinek egyéni útkeresése. Ez az ellentmondás csak földrajzi, történelmi, gazdasági, politikai és kulturális megvilágításban értelmezhető.

A Német Szövetségi Köztársaság az Európai Unió legnépesebb és gazdaságilag legerősebb állama. Németország második világháború utáni felosztása után a szocialista Német Demokratikus Köztársaság és a kapitalista Német Szövetségi Köztársaság politikai, gazdasági és kulturális szempontból eltérő fejlődési utat járt be. Ez a tanárképzésre is rányomta a bélyegét, amely az 1990-ben újraegyesített Németországban nagy változásokon ment át. Az egyszakaszos, gyakorlati orientációjú keletnémet tanárképzési kultúra beleolvadt a kétszakaszos, erősen tudományos nyugatnémet tanárképzésbe, de ez a kettősség előbb a kilencvenes években, majd a Bologna folyamattal, reformkísérletek egész sorát indította el.

A mai Német Szövetségi Köztársaság föderalista állam, tizenhat tagállamból áll, melyek közül három városállam. A tagállamokat szokás tartományoknak is nevezni, azonban ez a szó egyfajta függőséget sugall. Ezzel szemben a tagállamok számos területen – ilyen a kultúra, s benne az oktatáspolitikai is, – teljes függetlenséget élveznek. Jól jelzi ezt, hogy a *Land* szó, ami *országot, államot* jelent, és *önálló területi és közigazgatási egységként* értelmezhető, jelen van a tagállami szintű intézmények nevében, még a városállamok, Berlin, Bréma és Hamburg esetében is. Három tagállam nevét pedig magyarrá egyenesen *országnak* fordítjuk, ezek: Bajorország, Szászország, Alsó-Szászország.

A tagállamok kulturális függetlensége és fennhatósága az egyik legfontosabb német alkotmányos alapelv. A tagállamokat eltérő pártállású és politikai elkötelezettségű kormányok vezetik, akiknek különböző elképzeléseik vannak az oktatáspolitikáról. A konzervatív dél és a liberális észak közti különbségeket a nyugat és a kelet eltérő történelmi fejlődése tovább árnyalja. Mivel a tagállamok közötti történelmi, politikai, gazdasági és kulturális különbségek jelentősek, ezért a német tanárképzésre mindig is jellemző volt a nagyfokú pluralizmus. Ezért a német pedagógusképzésen voltaképpen tizenhat különböző német tagállam pedagógusképzését értjük. Ez a megosztottság korábban számos nehézséget okozott, gyakran adminisztratív akadályokkal járt a tanulmányok folytatása vagy munkahelykeresés más német tagállamban. Az ezredforduló után a megosztottság és az egységesülés egyaránt jellemző volt. A Bologna folyamat a képzési rendszer tekintetében még inkább megosztotta a tagállamokat, azonban jogi és adminisztratív szempontból a tagállamok között megfigyelhető az egységes elvek követése és az összehasonlíthatóságra való törekvés. Ennek bizonyítéka, hogy a tanárképzés adatai már nemcsak tagállami szinten kutathatók, mint korábban, hanem áttekinthetően össze vannak gyűjtve a legfelsőbb szövetségi oktatáspolitikai szerv, a *Kultuszminiszterek Állandó Konferenciája (KMK, 2018)* honlapján, ahol a tagállamok által közösen elfogadott határozatok is olvashatók. Az egységesülés folyamatának fontos lépései a következők voltak:

- 2002-ben elindult a Bologna folyamat, ám a tanárképzésben nem minden tagállam vezette be. Szövetségi szinten a 2015–2016-os tanévben a pedagógushallgatók fele osztatlan, másik fele osztott képzésben tanult.

A következő években azonban a tagállamok elfogadták és bevezették az alábbi határozatokat:

- 2004-ben: A neveléstudományi sztenderdjei (*Standards, 2004/2014*);
- 2008-ban: A szaktárgyak és szakmódszertanok követelményeinek egységesítése (*Ländergemeinsame, 2008/2017*);
- 2012-ben: A gyakornoki képzés követelményei (*Ländergemeinsame, 2012*);
- 2013-ban: A pedagógushallgatók alkalmasságára vonatkozó bemeneti ajánlások (*Empfehlungen, 2013*);
- 2013-ban: Ajánlások a kerülő úton a tanárképzésbe kerülés módjaira (*Gestaltung, 2013*).

Németország iskolarendszerének vázlata

A bevezetőben vázolt jellegzetességek miatt a német iskolarendszer tagállamonként eltérő, de az egyes iskolatípusok *tanulói korcsoportok* szerint kategorizálhatók (*Scoyo portál, 2017*):

- Alapfok: 1–4. évfolyam (Berlinben és Brandenburgban 1–6. osztály)
- Középfok I. – alsó középfok: 5–8. (9.) évfolyam

Az alsó középfok jellemző iskolatípusai:

- *Hauptschule*, vagyis *felső iskola* (v. ö. magyar *felső tagozat*) önálló általános iskola;
 - *reáliskola*, ami általános és szakmai ismereteket is nyújt;
 - *nyolcosztályos gimnázium alsó tagozata*.
- Középfok II. – felső középfok (9–12.) évfolyam.

A felső középfok jellemző iskolatípusai:

- *nyolcosztályos gimnázium felső tagozata*;
- *szakgimnázium*, ami erősen szakmai célokat követ.

A *felső középfokú oktatás* számára a tanárképzés *gimnáziumi tanár / középiskolai közismereti tanárokat* és *középiskolai szakmai tanárokat* képez.

- A fogyatékos és a tanulásban akadályozott tanulók kiegészítő iskolába járnak (Förderschule).

A *kiegészítő iskolák* számára *gyógypedagógusokat* képeznek.

A német pedagógusképzés rendszerének szerkezete

A pedagóguspályára való bekerülés feltételei

Németországban 2013 óta szerepelnek a pedagógushallgatók alkalmasságára vonatkozó bemeneti ajánlások a Kultuszminiszterek Konferenciájának határozatában (*Empfehlungen*, 2013), amely az alábbi lehetőségeket nevezi meg:

- Az egyetemi tanulmányok előtt tájékoztatás és tanácsadás a továbbtanulást és pályaválasztást illetően:
 - iskolai pályaválasztási tanácsadás;
 - a pedagóguspályára vonatkozó tanácsadás (egyetemekenél, tanári szervezeteknél);
 - online-alapú önértékelés (Career Counselling for Teachers – CCT);
 - alkalmassági gyakorlat.
- Az egyetemi tanulmányok alatt visszajelzések, reflexiók a következő formákban:
 - a gyakorlati szakaszok tapasztalatai;
 - portfólió.
- Tanácsadás, beszélgetések és online alapú önértékelés.
- Az egyetemi tanulmányok alatt és után: a továbbfejlődés vagy a változtatás lehetőségei. Ezek közül figyelmet érdemelnek a tanárképzés *első, egyetemi* szakaszába és a *második, gyakorlonoki* szakaszába való bemenet pályalkalmasság-mérő módszerei. A pályalkalmassági szűréseknek két

típusa van: az *önszelekció*, ami azt jelenti, hogy a felsőoktatási intézmény pontosan és részletesen bemutatja a képzéseit és elvárásait, így a hallgatók maguk eldönthetik, hogy az intézmény megfelel-e számukra, és ők megfelelnek-e az intézménynek, valamint a *szelekció*, amelynek a célja a megfelelő hallgatók kiválogatása.

- Az önszelekció: a pályaalakmasság felmérése önteszteléssel, önkéntes alapon folyik. Erre EU-támogatással kidolgozták az alábbi teszteket (*Career Counselling for Teachers, Bikics, 2011*):
 - kérdőív az előzetes pedagógiai tapasztalatokról;
 - személyiség-kérdőív hallgatók számára;
 - érdeklődés-kérdőív hallgatók számára;
 - személyiség-kérdőív leendő hallgatók (középiskolások) számára;
 - érdeklődés-kérdőív leendő hallgatók (középiskolások) számára;
 - szakválasztási kérdőív.
- A szelekció: a képző intézmények vitáznak arról, hogyan tudják az egyetemi képzés szakaszában a hallgatók közül kiszűrni a tanári pályára alkalmasakat és az alkalmatlanokat. Az alábbi kiválasztási lehetőségek jöhetnek szóba:
 - az érettségi átlaga;
 - tantárgyi jegyek az érettségi bizonyítványban;
 - képességfelmérő és alkalmassági tesztek – általánosak és felsőoktatás-specifikusak;
 - érdeklődés-, motiváció- és általános személyiségtesztek;
 - esszék;
 - elbeszélgetés / interjú;
 - az Értékelési Központ online kérdőívei és tesztjei;
 - előzetes szakmai tapasztalatok.

A tanári alkalmasság vagy alkalmatlanság kérdésével való szembenézést a német tanárképzés kétszakaszossága, és egyes tagállamokban az első szakasz osztott tanárképzése megkönnyíti.

Képzéstípusok, a képzések időtartama, képzési szintek

Németországban a 70-es évek óta minden iskolatípus pedagógusait egységes elvek szerint, egyetemeken képzik (*Bikics, 2004, 2008; Oelkers, 2009*), azonban leendő szakoktatók kikerülhetnek szakmai főiskolákról is. A szaktárgyi oktatás a megfelelő karokon zajlik, míg a pedagógiai tartalmakat az egyetemeken túlnyomó többségében az erre a célra létrehozott Tanárképző Központok biztosítják.

Az óvodapedagógus-képzésben a szövetségi tagállamok között nagy eltérések vannak. Képzésükre 2015 óta van lehetőség a BA/MA rendszerben, a végzettség elnevezése: gyermekpedagógus, míg a csak középfokú végzettséget szerzőké: gyermekgondozó vagy nevelő.

A pedagógusképzésben is eltérések vannak a szövetségi tagállamok között, azonban az utóbbi években a képzési formák egységesednek. Az egyes pedagógusképzési típusokat határozatokban rögzítették, melyeket minden tagállam *keretszerződésekben* fogadott el (*Rahmenvereinbarung, 1–6, 1994–2013*). A tanárképzésnek hat típusa van, ezek megfelelnek a fentebb bemutatott korcsoport-kategóriáknak:

- Első típus az alapfokú oktatás pedagógusa, vagyis a *tanító* képzése (*Rahmenvereinbarung 1, 1997/2013*). A tanító az alapfokú oktatásban (Primarstufe vagy Grundschule 1-4. évfolyam) tanít, aminek elnevezése: általános vagy elemi iskola, és megfelel a magyarországi alsó tagozatnak. Képzési idő: minimum 7 szemeszter, minimum: 210 kredit, osztott képzésben is megszerezhető. Képzési szakaszok: Elméleti tanulmányok, iskolai gyakorlati tanulmányok. Első államvizsga. Gyakornoki képzés (12–24 hónap). Második államvizsga (képesítő vizsga).
- Második típus a *tanító / általános iskolai tanár* kombinált képzés (*Rahmenvereinbarung 2, 1997/2013*). Egyes tagállamokban már kifutó képzés, de ahol az alapfok 6 osztályos, például Berlinben, ott szükség van még erre a képzési formára. Képzési idő: minimum 7 szemeszter, minimum: 210 kredit, osztott képzésben is megszerezhető. Képzési szakaszok: Elméleti tanulmányok, iskolai gyakorlati tanulmányok. Első államvizsga. Gyakornoki képzés (12–24 hónap). Második államvizsga (képesítő vizsga).
- Harmadik típus az *általános iskolai tanári* képzés (*Rahmenvereinbarung 3, 1997/2013*). Alsó középfokon (Sekundarstufe I.), az 5–8. évfolyamban tanít, ami megfelel a magyarországi felső tagozatnak. A továbbiakban általános iskolai tanár. Kétszakos képzés. Képzési idő: minimum 7 szemeszter. Minimum: 210 kredit, osztott képzésben is megszerezhető. Képzési szakaszok: Elméleti tanulmányok, iskolai gyakorlati tanulmányok. Első államvizsga. Gyakornoki képzés (12–24 hónap). Második államvizsga (képesítő vizsga).
- Negyedik típus a *gimnáziumi tanár / középiskolai közismereti tanár* képzése (*Rahmenvereinbarung 4, 1997/2013*). Alsó és felső középfokon (Sekundarstufe II. 5–12. évfolyam) taníthat. Kétszakos képzés. Képzési idő: 9–10 szemeszter. 300 kredit, osztott képzésben is megszerezhető. Képzési szakaszok: Elméleti tanulmányok, iskolai gyakorlati tanulmányok. Első államvizsga (a hagyományos, kétszakaszos, osztatlan képzésben) vagy Master of Education.(az új típusú, két szakaszos, osztott képzésben) Gyakornoki képzés (12–24 hónap). Második államvizsga (képesítő vizsga).
- Ötödik típus a *középiskolai szakmai tárgyak tanár* képzése (*Rahmenvereinbarung 5, 1997/2013*). Szakképzést folytató

középiskolákban tanít. Képzési idő: 9 szemeszter, 270-300 kredit, osztott képzésben is megszerezhető: BA: 6 félév, MA 2 félév. A képzés szakaszai: Elméleti tanulmányok, iskolai gyakorlati tanulmányok. Szakmai gyakorlat: egyéves a választott szakmában. Első államvizsga (a hagyományos, kétszakaszos, osztatlan képzésben) vagy Master of Education (az új típusú, két szakaszos, osztott képzésben). Gyakornoki képzés (12–24 hónap). Második államvizsga (képesítő vizsga).

- Hatodik típusú képzés a *gyógypedagógus* képzés (*Rahmenvereinbarung 6*, 1994/2013). Képzési idő: 8 félév, 240 kredit, osztott képzésben is teljesíthető. Képzési szakaszok: Elméleti tanulmányok. Első államvizsga. Gyakornoki képzés (12–24 hónap). Második államvizsga (tanári képesítő vizsga).

Valamennyi felsorolt pedagógusképzési típus tanárjelöltje a megjelölt képzési idő és az első (diszciplináris) államvizsga után gyakornoki szakaszba lép, amelynek időtartama két év (24 hónap). Egyes tagállamokban a gyakornokság ideje rövidebb, mert beszámítanak közbeeső gyakorlati félévet vagy más iskolai gyakorlatot is. A tizenhat tagállam mindegyikében megvan a fentiekben bemutatott öt vagy hat pedagógusképzési típus, bár a kisebb tagállamokban előfordulhat, hogy átmenetileg valamelyik képzés hiányzik. Ez Németország egészére vetítve 80-nál több képzésfajtát jelent, melyek mindegyikét más-más szerkezet, tartalmi súlypontok, gyakorlati idő és követelményrendszer jellemzi. Azokat a pedagógusokat, akik nem tanári diplomával jönnek a tanári pályára. „oldalról belépőknek“ nevezik. 2016-ban Németországban 3000 ilyen pedagógust alkalmaztak.

A képzés intézményrendszere

A kétszakaszos német tanárképzés első szakasza az egyetemeken zajlik. A szaktudományos képzést a szaktanszékek végzik, a pedagógiai modulokat a Tanárképzési Központok szolgáltatják, melyek a legtöbb egyetemen megtalálhatók. A képzés második szakaszában a tanárjelöltek az egyetemről teljesen független Tanárképző Intézet szemináriumait látogatják, közben az intézethez tartozó iskolákban végzik tanítási gyakorlatukat, ez megfelel a Németországban általános duális képzési modellnek. Előfordulhat, hogy a hallgatók a képzés két szakaszát más-más városban folytatják. A tanárképzés felépítését és intézményrendszerét az *I. táblázat* szemlélteti.

1. táblázat: A németországi tanárképzés felépítése és intézményrendszere

<i>Szakasz</i>	<i>Célja</i>	<i>A képzés tartalma</i>	<i>Tartama</i>	<i>Helye</i>	<i>Képzők</i>	<i>Záróvizsga</i>
Első, egyetemi szakasz osztatlan vagy osztott képzés	Elméleti tudományos képzés	Szaktudományok Társadalom-tudományok Iskolai gyakorlat tanulmányok	Osztatlan: 7-9 félév Osztott: 6+4 félév	Egyetem Iskolák	Egyetemi oktatók Tanárok	Első államvizsga Elméleti tudományos vizsga vagy Master of Education vizsga (az új típusú, osztott képzésben)
Második, gyakornoki szakasz (az osztatlan és az osztott képzésben egyaránt kötelező)	Gyakorlati szakmai képzés	Tanítási gyakorlat Tanításkísérő pedagógiai és szakdidaktikai szemináriumok	1,5-2 év aszerint, volt-e előzőleg gyakorló félév	Iskolák Tanár-képző Intézet	Mentorok Szeminárium vezetők	Második állam-vizsga Elméleti-tudományos vizsga: pedagógiából, szakdidaktikából Gyakorlati vizsga: vizsga-tanítások

A táblázatból kitűnik, hogy a német tagállamokban a tanárképzés két szakaszos, első szakasza a tudományos, második szakasza a gyakorlati tanárképzés. Az első szakasz lehet hagyományos, osztatlan vagy új típusú (BA / MA) osztott tanárképzés. A két képzési szakasz elméleti és a gyakorlati tartalmainak összefonódását minden tagállamban igen fontosnak tartják. Lehetnek személyi, strukturális és tartalmi összekapcsolódások. Személyi összekapcsolódás például, hogy az első szakasz egyetemi oktatói és a második szakasz mentorai és szemináriumvezetői egymással együttműködnek, sőt gyakran a képzésben kettős szerepkört látnak el. Strukturális összekapcsolódást jelentenek az első szakaszban az iskolai gyakorlat tanulmányok és a gyakorlati félév, a második szakaszban pedig a tanításkísérő szemináriumok. A tartalmi összekapcsolódást pedig a tantervek összehangolása jelenti. Az előnyök ellenére a tanárképzés kétszakaszossága folytonos viták tárgya.

Pedagógusképzés a statisztikai adatok tükrében

A felsőoktatásra és benne a pedagógusképzésre vonatkozó adatok a Német Statisztikai Intézet (*Destatis*, 2016–2018), a *Statista* (2015–2017) elnevezésű statisztikai portálon és a Kultuszminiszterek Konferenciája statisztikai adatközlésében (*Statistische Nr. 212*, 2017) találhatóak, és az alábbi táblázatokban olvashatók. Minden adat a 2016-os évre vonatkozik, némi pontatlanság adódhat abból, hogy az oktatási év 2015–2016 vagy 2016–2017.

2. táblázat: Általános és oktatási létszámadatok 2016-ban Németországban
(Forrás: *Destatis* és *Statista*, 2016–2017)

Lakosság száma	82,67 millió
Tanulók száma	11 021 061
Pedagógusok száma (közoktatásban, teljes állás, féléllás, óraadó tanár)	798 000
ebből: részmunkaidős / teljes munkaidős	293 000 / 505 000
Egyetemisták száma (ebből első évesek száma)	2 806 063 (509 760)
A hallgatók szakonkénti megoszlása	Nem hozzáférhető adat

3. táblázat: A pedagógushallgatók aránya és megoszlása 2016-ban Németországban (Forrás: *Statistische Nr. 212*, 2017)

Hallgatók száma az osztatlan képzésben 7. és 9. félév (2015/16)	59 858
Hallgatók száma az osztott képzésben MA 1. és 2. félév (2015/16)	137 369
Pedagógushallgatók száma osztatlan képzésben 7. és 9. félév (2015/16)	17 446

Pedagógushallgatók száma az osztott képzésben MA 1. és 2. félév (2015/16)	16 190
Pedagógushallgatók száma osztatlan és osztott képzésben (2015/16) – előző két sor	33 636

Látható, hogy a felsőoktatás egészét inkább osztott képzés jellemzi, azonban a pedagógusok képzésében az osztott és az osztatlan képzés aránya közel azonos volt a 2015/16-os tanévben.

4. táblázat: A pedagógusképzés létszámadatainak áttekintése 2016-ban (Forrás: Statistische Nr. 212, 2017)

Pedagógustípus	Pedagógushallgatók aránya a képzés 1. szakaszában	Letette az 1. államvizsgát, befejezte a képzés 1. szakaszát	Letette a 2. államvizsgát, befejezte a képzés 2. szakaszát	Új tanári alkalmazások száma
Összesen	34 000 fő	30 500 fő	29 300 fő	36 100
tanító	21%	4600	4000	6113
tanító / ált. isk. tanár	2%	1500	3100	4100
ált. isk. tanár	19%	5400	5100	4600
gimn/középisk. közismereti t.	45%	14000	11 500	11300
középisk. szakmai tanár	6%	2500	2500	2800
gyógypedagógus	7%	2500	2500	2600
szakoktató		nem tanári végzettség	nincs adat	790
szakmai gyakorlat- oktató		nem tanári végzettség	nincs adat	280
„oldalról bejövő”				3015

A táblázatból látható, hogy egyes pedagóguscsoportokban több tanárra van szükség, mint amennyi végez. A hiányt a korábbi években végzetek vagy az „oldalról bejövők”, vagyis nem tanári diplomások pedagógusképzésével, majd alkalmazásával pótolják. Németország egészére vonatkozóan azonban az adatok nagyon eltérőek a nyugati tagállamok javára.

A német pedagógusképzés tartalmi jellemzői

Képzési alapmodellek

Németország tanárképzését egyszerre jellemzi az egység és a különbözőség, amit a Kultuszminiszterek Konferenciájának *helyzetjelentés* elnevezésű dokumentuma mutat be (*Kultusministerkonferenz, Sachstand, 2017*).

Egységes a pedagógusképzés abból a szempontból, hogy minden tagállamban mindenfajta pedagógusképzés *két szakaszra* oszlik, az *első, egyetemi* szakaszra, ami államvizsgával zárul, és a *második, gyakornoki* szakaszra, ami intézményileg már nem az egyetemhez, hanem a tanárképző intézethez kapcsolódik és tanári képesítő vizsgával zárul. Az egyetemi szakasz majdnem kizárólagosan egyetemeken zajlik, és az ottani tanárképző központokhoz kapcsolódik, azonban a szakmai vagy a művészeti tárgyak esetében a képzés főiskolákon is lehet. Egyetlen tagállam, Baden-Württemberg tartotta csak meg a tanárképző főiskoláit, a többi tizenöt ezeket az egyetemekbe integrálta.

Különbözik a pedagógusképzés az egyetemi szakaszban abból a szempontból, hogy osztott vagy osztatlan-e (*Studienwahl.de, 2017*). A tagállamok egy része megmaradt az régi típusú, osztatlan tanárképzés mellett, másik része átállította a pedagógusképzését az osztott BA/MA struktúrára. Egyes tagállamok következetesen ragaszkodnak az egyik vagy másik modellhez. Például Berlin városállamban már csak az osztott képzés létezik, az osztatlan 2010-ben befejeződött; ezzel szemben Hessenben nyoma sincs a BA/MA típusú osztott képzésnek. Az osztott és osztatlan képzésben részt vevők aránya a 2015/16-os tanévben közel azonos volt.

A tagállamok a tanárképzés modellje szerint három csoportba sorolhatók (*Keuffer, 2010*):

- *Osztott képzés*: 9 tagállamban,
- *Osztatlan képzés*: 4 tagállamban,
- *Mindkettő*: 3 tagállamban

Az *osztott képzésben* a BA szakasz 6, *de a* művészeti tárgyak esetében 8 féléves. A BA képzés folytatódhat MA (Master of Education) képzéssel, ami 4 féléves, tanári mesterszakos képzés, az államvizsgáját a tagállamok ekvivalensnek tekintik a régi, osztatlan képzés első államvizsgájával.

A BA képzés 6 féléve alatt a hallgatók két szaktárgyat tanulnak. Egyes helyeken a BA képzés polivalens jellegű. Ugyanazt tanulja a tanári és a nem tanári pályára készülő hallgató, illetve az, aki még nem tudott döntést hozni. Csak a tanári MA képzés választásakor dönti el, hogy a tanárképzésben kíván-e részt venni (*Studis online, 2018*). Más egyetemeken kezdettől fogva lehet választani pedagógiai-didaktikai tárgyakat. Van, ahol a BA képzést BEd=Bachelor of Education képzésnek nevezik, és a szakmai tartalom 50%-a pedagógia jellegű. Ezzel a végzettséggel már el lehet helyezkedni pedagógiai asszisztens jellegű, segítő munkakörökben.

Osztatlan képzés esetében is elkülönül egymástól két tanulmányi periódus, az alapozó és fő stúdium, de nem olyan élesen, mint az osztott képzésben.

Az osztott és az osztatlan tanárképzés szakaszai is tartalmaznak gyakorlati elemeket, csak különböző arányban. Az első, egyetemi szakaszban, illetve a tanári MA szakaszban a pedagógiai elméletből kiindulva kerül sor a gyakorlat feltárására, ezért az elméleti irányultság ellenére sok a gyakorlati tartalom. Az első szakasz osztatlan képzésben az első (tudományos) államvizsgával zárul, osztott képzésben Master of Education vizsgával (és végzettséggel).

A második, gyakornoki szakaszban, melynek színhelye a tanárképző intézet és a hozzátartozó iskolák, a pedagógiai gyakorlatnak az elméleti irányultságú reflexiója áll a középpontban, amelyben a tanárjelölt a tanárképző intézet fennhatósága alatt, pedagógiai szemináriumok és mentori felügyelet mellett tanít, és fokozatosan jut az önálló munkához szükséges kompetenciák birtokába. A cél itt a tapasztalatok bővítése és a kompetenciák szisztematikus fejlesztése, tanárjelölt már diplomásnak számít, nem hallgatói, hanem gyakornoki státuszban áll, és önálló tanításakor fizetést is kap.

A képzés harmadik szakaszának a pedagógus-továbbképzés tekinthető, amelyben – az élethosszig tartó tanulás szellemében – kerül sor a pedagóguskompetenciák permanens továbbfejlesztésére.

Az általános és a szakmai képzés aránya

Németországban a 70-es években Baden-Württemberg kivételével minden tagállam az egyetemekbe integrálta tanárképző főiskoláit és az újraegyesítés után a keleti tagállamok is ezt tették. Ezzel – az integráció minden előnye ellenére – fontos pedagógia kultúra ment veszendőbe. Az egyetemek számára ugyanis a tanárképzés vagy továbbképzés nem kiemelt cél, ők a kutatásokkal összefüggő kiválósági mutatókat célozzák meg, mert szövetségi forrásokat csak ezek alapján kaphatnak.

Az egyetemek a tagállami kultuszminisztériumok fennhatósága alá tartoznak. Ezek felett azonban nem áll felsőbbrendű hatóságként egy „német kultuszminisztérium”, hiszen a tagállamok kulturális függetlensége alkotmányos alapelv. A legfelsőbb döntéshozó fórum a Kultuszminiszterek Konferenciája, ami rendszeres időközönként ülésezik, és határozatokat hoz.

Egyik határozatuk összefoglalja a pedagógusképzési tanulmányok felépítését és tartalmát (*Empfehlungen*, 2013), a neveléstudományokra (*Standards*, 2004/2014), valamint szaktárgyakra és szakmódszertanokra (*Ländergemeinsame*, 2008/2017) vonatkozó utasításait. Az iránymutatásra nagy szükség van, ugyanis a tizenhat tagállam mindegyikében öt-hatféle tanárképzés jellemző, ami közel 80-féle képzést jelent. Az *első, egyetemi* szakaszban mindenütt az egyes tudományágak, valamint az elméleti pedagógiai képzés a hangsúlyosak, azonban a tantárgyi szerkezet, az arányok és súlypontok vonatkozásában nagyon változatos a kép. A *második, gyakornoki* szakaszban a tanárjelöltek a tanárképző intézet szemináriumait

látogatják, melyek két csoportba sorolhatók: az *általános szemináriumok* pedagógiai és pszichológiai tartalmakra épülnek, de jogi kérdéseket is érintenek, a *szakértői szemináriumok* pedig egy adott tantárgy didaktikai és metodikai kérdéseit tárgyalják.

Általános szemináriumok:

- Pedagógia (témái például: konfliktuskezelés, óratervezés és óravezetés, oktatási és tanulási folyamatok, egyéni bánásmód, sajátos nevelés stb.)
- Pszichológia (témái például: önértékelés, önreflexió, vezetési kompetenciák, interakciók, motiváció, problémamegoldó gondolkodás, fegyelmzés, stb.)
- Iskolajog és iskolaismeret (témái például: igazgatásügy, az iskolarendszer és az iskolaigazgatás felépítése, iskolai rend, házirend, stb.)
- Egyéb témák például: kompetenciafejlesztés, tanári tréning, kommunikáció stb.

A *szakértői szemináriumok* a tanított tantárgyak szakmódszertanai, melyek építenek a tanárképzés első, egyetemi szakaszában már megszerzett elméleti ismeretekre, ezeket elmélyítik és összekapcsolják a tanítás gyakorlatával. Az ismeretek gyakorlati alkalmazására, a tanultak kipróbálására a tanítás során kerül sor, de a tanítási tapasztalatok csoportos megbeszélése, értékelése a szakértői szemináriumok feladata. Témái például az adott tantárgy didaktikája és metodikája, a tanóra tervezése, vezetése, reflexiója, tantárgyspecifikus célok és tartalmak, teljesítménymérés, a tantárgy és korosztály tanítási és tanulási módszerei.

Az elméleti és a gyakorlati képzés aránya

Iskolai gyakorlati tartalmak már a pedagógusképzés első, egyetemi szakaszában és szerepelnek. Ezek célja, hogy a hallgató minél hamarabb és folyamatosan tájékozódjon a pedagógusi pálya jellegzetességeiről, és tapasztalatai birtokában módosítsa vagy megerősítse pályaválasztását. Az első, egyetemi szakaszban az alábbi gyakorlatfajták jellemzők:

- *Szervezési szempontból:*
 - Szemeszterkísérő gyakorlat
 - Napi gyakorlat
 - Tömbösített gyakorlat
 - Gyakorló félév
- *Tartalmi szempontból:*
 - Bevezető és tájékozódó gyakorlat
 - Általános pedagógiai gyakorlat
 - Szaktantárgyi gyakorlat
 - Gyógypedagógiai gyakorlat

Az első, egyetemi szakasz iskolai tapasztalatszerzését iskolai gyakorlatnak, hallgatóját gyakorlónak nevezik (*Praktikum, Praktikant*). A modul neve: Iskolai gyakorlat tanulmányok. A képzés második, gyakorlonoki szakaszát összefüggő

szakmai gyakorlat jellemzi, ez a gyakornokság, az ebben részt vevő hallgató a gyakornok (*Referendariat, Referendar*), a gyakornokság másik elnevezése: *előkészítő szolgálat (Vorbereitungsdienst)*. Egyes tartományokban a kétéves gyakornoki szakasz másfél évre rövidül le, mert az első, egyetemi képzési szakaszba egy gyakorló félév ékelődik be. A gyakornoki képzés fő irányvonalait a Kultuszminiszterek Konferenciájának határozata foglalja össze (*Ländergemeinsame*, 2012). A gyakornokságot a tanárjelölt egy kijelölt iskolában, mentortanár felügyelete alatt tölti. Tevékenységei: hospitálás, mentorált tanítás, önálló tanítás. Ezzel párhuzamosan a felsőoktatási intézmény tanárképző intézetében, szemináriumvezetők irányítása alatt, tanításkísérő szemináriumokon vesz részt (*Deutscher Bildungsserver*, 2016). A gyakornoki szakasz intézményrendszerét és jellemzőit az 5. táblázat szemlélteti.

5. táblázat: A gyakornoki szakasz a németországi tanárképzésben

Szakasz	Célja	Időtartama	Tartalma	Helye	Képzők	Záróvizsga
Második, gyakornoki szakasz	Gyakorlati szakmai képzés	1,5 vagy 2 év aszerint, hogy az első képzési szakaszban volt-e gyakorló félév	a) Tanításkísérő pedagógiai és szakdidaktikai szemináriumok	Tanárképző intézet	Szemináriumvezetők	Második (tanári képesítő) államvizsga Elméleti-tudományos vizsga: pedagógia, szakdidaktika
			b) Tanítási gyakorlat	Iskolák	Mentorok	Gyakorlati vizsga: vizsgatanítások

Gyakornok az a pedagógusjelölt, aki már elvégezte a tanárképzés egyetemi szakaszát, és letette az első államvizsgát. Azzal az iskolával, amelyben gyakornoki idejét tölti, határozott idejű szerződést köt, és önálló tanításakor fizetést kap. Státusza az orvostanhallgatók rezidens státuszához hasonlít, teljes jogú, határozatlan időre alkalmazott tanárrá azonban csak a második (tanári képesítő) államvizsga után válik. A gyakornokok Németországban sok segítséget kapnak: kézikönyvek, internetes információs források állnak rendelkezésükre (*Bölting – Thomas, 2007, Daschner – Drews, 2007*); részletes tájékoztatást nyújtanak a külön a gyakornokok számára

készült portálok (*Das Portal*, 2016, *Bildungsklick*, 2017), melyek szövetségi és tagállami információkat is közölnek.

A *mentor* olyan vezető pedagógus, aki az iskolai gyakorlatra és / vagy a gyakornoki munkára érkező fiatalokat menedzseli. Feladatai optimális elvégzése érdekében speciális továbbképzéseken vesz részt, legfontosabb tevékenységei a tájékoztatás, óratervezés, óravezetés, óramegbeszélés és tanácsadás.

Az iskolai *tanárképzési koordinátor* speciálisan képzett, tapasztalt vezető pedagógus, aki a gyakornoki szakaszt szervezi, menedzseli, biztosítja a képző iskola és a tanárképző intézmény közti koordinációt, kezeli az esetleges konfliktushelyzeteket. A gyakornok a képzési koordinátornál is látogathat órát, és ő is meglátogathatja a gyakornok óráit, véleményt formál, ami az igazgató által megírt minősítésben is helyet kap.

A *szemináriumvezetők* a teljes gyakornoki képzés felelősei, a tanárképző intézet alkalmazásában állnak; tanításkísérő szemináriumokat tartanak, esetenként külső szakértők bevonásával. A szemináriumvezetők össznémet szövetsége a *Német Szemináriumvezetők Munkaközössége (BAK)*, melynek tagállami szintű szervezetei vannak mind a tizenhat német tagállamban. Évente kétszer szerveznek össznémet kongresszust a gyakorlati tanárképzés aktuális kérdéseiről, saját folyóiratuk a SEMINAR. A *Tanárképző Intézet* feladata a gyakornoki szakasz szervezése, ennek törvényi regulációja tagállamok szerint eltérő, az *Iskolatörvény* vagy a *Tanárképzési Törvény*, illetve a *Gyakornoki szakaszra vonatkozó érvényes rendeletek* (*Das Portal*, 2016) szabályozzák ezt.

A második, gyakornoki szakasz mottója: tanulva tanítani – tanítva tanulni. Célja a fokozatos és folyamatos tanítási munka, a szakmai kompetenciák, viselkedésmódok és rutinok felépítése, a már megszerzett kompetenciák bővítése, kipróbálása, folyamatos reflexiója. A második, gyakornoki szakasz tanulmányi tartalma félévenként változó súlypontok szerint épül fel. Kezdetben a hospitálás és a reflexió jellemzi ezt a periódust, majd az önálló tanítás és kutatás következik, végül a vizsgatanítások és záróvizsga során a pedagógiai ismeretek és tanítási tapasztalatok reflexiója zárja le az időszakot. Az egyes tagállamokban különböző mélységig tárgyalják a pedagógiai, pedagógiai-pszichológia, a didaktika és metodika, az iskolaelmélet, iskolajog és a különböző szakmódszertanok speciális kérdéseit. A szemináriumvezetők nemcsak a szemináriumokon találkoznak a gyakornokokkal, hanem csoportos hospitálásokat is szerveznek, több alkalommal meglátogatják őket. Az általános és a szaktárgyi szemináriumokon megbeszélte tartalmakat a gyakornokok az iskolában az alábbi tevékenységek során ültetik át a gyakorlatba:

- Hospitálás: A gyakornok a mentor tanóráján megfigyelteket a mentorral megbeszéli.
- Tanítás: nem osztályozott vagy osztályozott.

- Vizsgatanítás: A vizsgatanítás napján a gyakornoknak mindkét tárgyából kell egy órát tartania. Ezt követi egy szóbeli vizsga az adott tárgy didaktikájából.

A pedagógusképzés erős gyakorlati orientáltsága a közoktatásra is kihat. A német iskolákban az információhalmozás helyett sokkal fontosabb, hogy a megszerzett információkra a tanulók reflektáljanak, saját információszerzési és feldolgozási stratégiákat fejlesszenek ki, multikulturális szituációkban és projektekben dolgozzanak együtt, továbbá képesek legyenek a tanultakat a lehető legnagyobb mértékben, optimálisan alkalmazni a gyakorlatban is.

A Tanárképző Intézet az egyetemektől teljesen független, és az iskolák sem függenek a Tanárképző Intézettől, csak az Oktatási Hivataltól. Ugyanakkor a Tanárképző Intézet és az iskolák között szoros személyi kapcsolat van, a szemináriumvezetők együttműködnek a mentortanárokkal, a mentortanárokból átmenetileg vagy végleg szemináriumvezetők lehetnek.

A német pedagógusképzés finanszírozása, ösztöndíjak

A *pedagógusképzés* anyagi fenntartása tagállami feladat, ezért erről összesített adatokat nem találunk. A felsőoktatás finanszírozása (HRK, 2016) 90%-ban közpénzekből történik, és 10%-ban magánfinanszírozások, megbízások, adományok és szponzorok révén. Főként (75%-ban) az egyes tagállamok fizetik az egyetemeiket, a fennmaradó 15%-ot adja a szövetségi német állam, de csak kiválósági mutatók alapján vagy kutatási projektekre. Az alapfinanszírozást 20%-ban minőségi kritériumok, határozzák meg, 50%-ban a végzősök száma, 10%-ban a doktoranduszok száma.

A *hallgatók* – köztük a pedagógushallgatók – állami támogatását a német állami képzést támogató törvény (*BaFög*) szabályozza. A *BaFög* összegét az igénylők felerészben támogatásként, felerészben kamatmentes diákhitelként kapják. A tanulmányi ösztöndíj rendszere kevésbé elterjedt. 2010-ben azért vezettek be a *német ösztöndíjat*, „hogy lerakják az alapjait Németországban egy új ösztöndíjkultúrának” (*Das Deutschlandstipendium*, 2018). 2016-ban összesen 58 700 hallgató kapott ösztöndíjat, közülük 25 528 hallgató *német ösztöndíjat*, a többiek *tagállami ösztöndíjat*. Az ösztöndíjas pedagógushallgatók számáról nincs külön adat.

A kezdő pedagógusok beilleszkedésének támogatása, továbbképzés

A tanári pályakezdés szakaszát a tagállamokban fontosnak tartják (*Bikics*, 2013; *Bölting – Thomas*, 2007; *Kultusministerkonferenz, Sachstand*, 2017). Csak Bajorországban tekintik pályakezdő szakasznak már magát a gyakornoki szakaszt is, máshol csak a tanári minősítő vizsga utáni 1-3 évet. Számos speciális kurzust és továbbképzést ajánlanak fel a pályakezdőknek, de az ezeken való részvétel egyedül Brandenburgban kötelező, a többi tagállamban fakultatív. A pályakezdő tanár az

iskola és a munkaközösség vezetőitől, a kollégáitól, valamint a tanártovábbképzésért felelős szakemberektől várhat segítséget; támogatásukra egy központi koordinációs csoport is létrejött, ami összegyűjti és terjeszti az egyes tagállamokban alkalmazott jó gyakorlatokat. Ezek formái: külön információs portál (BEP, 2013), szaktanácsadás, szakfelügyelet, egyéni és csoportos hospitálás kinevezett vagy felkért mentortanárnál, mentori óralátogatás és óramegbeszélés (coaching, szupervízió), illetve speciálisan a pályakezdők problémáival foglalkozó továbbképzési rendezvények.

Németországban a tanárképzés harmadik szakasza a folytonos és folyamatos továbbképzés (Bikics, 2013; Hanisch – Lichtenfels, 2009; Hillinger – Kossack – Lehmann – Ludwig, 2010; Lipowsky, 2009, 2010), melynek két fajtája van:

- a meglévő tanári kompetenciák karbantartása és továbbfejlesztése;
- új tanári szak vagy kiegészítő kompetenciák megszerzése.

Szövetségi szinten a tanártovábbképzést a *Szakmai képzési törvény* szabályozza, ami azonban mindenfajta szakmai továbbképzésére vonatkozik. A legfelsőbb szerv az *Oktatásügyi Minőségfejlesztési Intézet*, melynek feladata az oktatási sztenderdekben megfogalmazott kompetenciák leírása és fejlesztése. Németországban a pedagógusoktól elvárt kompetenciákat a *Tanárképzési sztenderdek a neveléstudományokban* elnevezésű kompetenciakatalógus (Standards, 2004/2014) foglalja egységes rendszerbe, amit a Kultuszminiszterek Konferenciája elfogadott. Célja a tanári kompetenciák elméleti meghatározása és ezek mérésének, értékelésének segítése a gyakorlatban (Bikics, 2014). A továbbképzések tartalmát is a Kompetenciakatalógusban részletesen leírtak alapján állítják össze. A négy kompetenciaterület a következő:

6. táblázat: A német kompetenciakatalógus áttekintése (Forrás: Standards, 2004/2014)

<i>Kompetenciaterületek</i>	<i>Tanári kompetenciák</i>
<i>I. Oktatás</i> A tanár az oktatás szakembere	Az oktatási feladatokat szakszerűen tervezi és hajtja végre. A tanulókat motiválja, és képessé teszi őket arra, hogy a tanultak között összefüggéseket teremtsenek, és a tanultakat hasznosítsák. Segíti a tanulók önálló tanulásra és munkára való képességeinek kibontakoztatását.
<i>II. Nevelés</i> A tanár a nevelés szakembere	Ismeri a tanulók szociális és kulturális háttérét és az iskola keretén belül befolyásolja ezek egyéni fejlődését. Értékeket és normákat közvetít, támogatja a tanulók önszabályozáson alapuló ítéletalkotását és cselekvését. Megoldást talál az iskolában fellépő nehézségek és konfliktusok kezelésére.

<p><i>III. Értékelés</i> A tanár igazságot</p>	<p>Diagnosztizálja a tanulók tanulási előfeltételeit és adottságait, célzottan segít és tanácsokat ad. A tanulók teljesítményét átlátható kritériumok szerint méri és értékeli.</p>
<p><i>IV. Innováció</i> A tanár folyamatosan fejlődik</p>	<p>Pályáját felelős és elhivatott közszolgálatnak tekinti, számol annak különleges kihívásaival. Szakmáját folyamatos tanulási folyamatnak tekinti. Részt vesz az iskolafejlesztési tervek és projektek kidolgozásában és megvalósításában.</p>

Az egyes tagállamokban a tanárképzésért felelős szervek elnevezése igen tarka képet mutat: például: Tanártovábbképző Intézet, ami lehet Akadémia, Minőségfejlesztő Intézet is, egyetem, állami vagy magánszervezetek. A továbbképzésekre többnyire online katalógus kínálata alapján, online úton lehet jelentkezni. Azokat a továbbképzéseket szervezik meg, amelyekre legtöbb az érdeklődő és a jelentkező. A témák a pedagógusok szükségleteihez és a szakma aktuális kihívásaihoz igazodnak, például napjainkban fontos továbbképzési téma a tanulási nehézségekkel és magatartászavarokkal küzdő tanulók, valamint a multikulturális háttérű tanulók integrált nevelése.

A továbbképzéseken való részvétel, az azokról szóló igazolások bemutatása a feltétele a magasabb fizetési kategóriába való lépésnek, és azt fel is gyorsíthatja. A megfelelő továbbképzések elvégzése lehetőséget és jogot jelent a pedagógus életpályán való előrelépésre, vagyis „magasabb” pedagógiai funkciók betöltésére (például munkaközösség-vezető, szaktanácsadó, vezetőtanár, illetve mentor, iskolavezető).

A pedagóguspálya megbecsültsége Németországban

A tanári pálya Németországban azért vonzó, mert – legalábbis a tanárok egy részének, akik köztisztviselői jogviszonyban állnak – a munkanélküliség veszélyétől mentes, kiszámítható, kariert is lehetővé tevő életpályát jelent. Vonzó továbbá, hogy a tanárok foglalkoztatása rugalmas, dolgozhatnak teljes vagy átmenetileg csökkentett óraszámokban is. A tanárok anyagi megbecsüléséről szólva elmondható, hogy Németországban a pedagóguspálya biztosítja ugyan a megélhetést, de nincs kiemelkedően megfizetve, azonban meg kell jegyezni, hogy nagy különbségek vannak a tagállamok között, a keleti tagállamok messze nem érik el a nyugatiak bérszínvonalát. Az egyes pedagógusok konkrét fizetését a pályán eltöltött évek száma és az életpályamodellnek megfelelő bértábla szerinti besorolásuk határozza meg. Fontos hangsúlyozni, hogy a nyugati tagállamokban a pedagógusok köztisztviselői jogviszonyban vannak, míg a keletiekben közalkalmazottak, ami több száz EUR különbséget jelent (*Durchschnittseinkommen*, 2017).

Ezért nem meglepő, ha a végzett pedagógusok túlnyomó többsége a nyugati tagállamokban keres munkát. Régebben ez nagyon nehéz volt a tagállamok eltérő vizsgarendszerei és bürokratikus szabályozásai miatt, napjainkra azonban a tagállamok megegyeztek abban, hogy elismerik a máshol szerzett végzettséget, például egyértékűnek tekintik a hagyományos első államvizsgálattal megszerzett egyetemi diplomát és a Master (of Education) diplomát.

A rendszer kritikája, reformtervek

A kétszakaszossága révén különleges német pedagógusképzés folytonosan viták és kritikák keresztüztüében áll. „Legfőbb erőssége a gyakorlati képzés hosszúsága, valamint az elméleti és a gyakorlati képzés összefonódása” – ezeket a pozitívumait emelik ki támogatói Németországban (*Kultusministerkonferenz, Sachstand, 2017*), de nemzetközi kontextusban is: „A második szakasz egyedülálló lehetőség a tanulásra a szakma gyakorlása közben.” (*OECD, idézi Halász, 2004. 32. o.*).

A rendszer előnye továbbá, hogy már a képzés kezdetétől fogva be vannak iktatva különféle fajtájú iskolán kívüli és iskolai szakmai gyakorlatok, később hospitálási és tanítási gyakorlatok. Szorosabb értelemben véve a hallgató csak az ötödik év után dönt véglegesen a pedagóguspálya mellett, amikor megkezdí a gyakornoki képzését. Ez a struktúra szelektációs erővel is bír.

A médiában azonban a tanárképzés rendszere – különösen az osztott képzés bevezetése óta – viták keresztüztüében áll (*Deutschlandfunk, 2009*). Ellenzői éppen a kétszakaszosságot tartják legnagyobb hibájának, amit még az is tetéz, hogy az osztott tanárképzés az első szakaszt is kettéosztja. Ennél fogva szerintük a tanárképzés túlságosan differenciált és megosztott, az egyes szakaszok között nem jöhet létre a szükséges összekapcsolódás.

A *Kultuszminiszterek Állandó Konferenciája* ezért a kétszakaszos pedagógusképzés támogatása mellett reformtörekvésekként a következőket határozza meg (*KMK honlapja, 2018*):

- erősebb gyakorlati orientáció;
- az egyes képzési szakaszok jobb összehangolása;
- a pályakezdő szakasz erősebb támogatása;
- a tanárok diagnosztikai és módszertani kompetenciáinak erősítése.

Összefoglalásaként elmondható, hogy a strukturális változások nagy kihívást jelentettek a német tanárképzés számára. A bevezetőben idézett *Josef Keuffer* néhány éve így fogalmazott: „A tanárképzés tartalmi reformjainak hosszú távú hatásai még nem láthatók. A kompetenciaközpontú, minőségjavítási célú tanárképzés csak célperspektíva, ami még sehol sem valósult meg. Mérleget készíteni nem lehet, az előzetes mérleg pedig ellentmondásos.” (*Keuffer, 2010. 63. o.*). Gondolatai napjainkban is változatlanul érvényesek.

Irodalom

- BAK – *Lehrerbildung. Bundesarbeitskreis der Seminar und Fachleiter/innen e.V.*: <http://www.bak-online.de/inhalt.html> Letöltés ideje: 2018. 03. 14.
- BEP – *Berufseingangsphase*: <http://bep.schulcommsy.de> Letöltés ideje: 2018. 03. 10.
- Bikics Gabriella (2004): *Tanítási képességek fejlesztése a németországi és a magyarországi nyelvtanárképzésben* (kézirat)
- Bikics Gabriella (2008): A tanárképzés Németországban és Magyarországon. In: Óhidy Andrea – Terhart, E. – Zsolnai József (szerk.): *Tanárkép és tanárképzés: A tanárképzés gyakorlata és perspektívái Németországban és Magyarországon*. Pannon Egyetem, Pécs. 107-118.
- Bikics Gabriella (2011): Sztenderdek és pályaaalkalmasság a németországi tanárképzésben. In: Falus Iván (szerk.): *Tanári pályaaalkalmasság – kompetenciák – sztenderdek. Nemzetközi áttekintés*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger. 181-206.
- Bikics Gabriella (2013): Tanártovábbképzés Németországban. In: Falus Iván (szerk.): *Pedagógus-továbbképzés. Nemzetközi áttekintés*. Líceum Kiadó, Eger. 251-312.
- Bikics Gabriella (2014): Pedagógus kompetenciák rendszerezésének és mérésének elmélete és gyakorlata a német tanárképzésben. In: Arató Ferenc (szerk.): *Horizontok. A pedagógusképzés reformjának folytatása*. Pécsi Tudományegyetem, Bolko-Print Kft. Pécs. 181-200.
- Bildungsklick (2017): Informationsplattform für Referendare. <http://bildungsklick.de/pm/85901/neu-im-netz-informationsplattform-fuer-referendare/> Letöltés ideje: 2018. 02. 15.
- Bölting, F.-J. – Thomas, S. (2007): Das Referendariat als Ausbildungsphase der Berufseinführung. In: Óhidy, Andrea – Terhart, E. – Zsolnai, József (szerk.): *Lehrerbild und Lehrerbildung. Praxis und Perspektiven der Lehrerausbildung in Deutschland und Ungarn*. VS V. für Sozialwesen, Wiesbaden. 2003. 203-218.
- Carreer Counselling for Teachers – Laufbahnberatung*: <http://www.cct-germany.de/> Letöltés ideje: 2018. 02. 25.
- Das Deutschlandstipendium* (2018): <https://www.bmbf.de/de/das-deutschlandstipendium-881.html> Letöltés ideje: 2018. 02. 19.
- Das Portal für Referendare* (2016): <http://www.forrefs.de/> Letöltés ideje: 2018. 03. 10.
- Daschner, P. – Drews, U. (szerk. 2007): *Kursbuch Referendariat*. Beltz GmbH, Weinheim-Basel.
- DESTATIS- Német Statisztikai Intézet (2016-18): https://www.destatis.de/DE/PresseService/Presse/Pressemitteilungen/2016/11/PD16_417_213.html
https://www.destatis.de/DE/PresseService/Presse/Pressemitteilungen/2017/03/PD17_099_211.html
https://www.destatis.de/DE/PresseService/Presse/Pressemitteilungen/zdw/2018/PD18_08_p002.html;jsessionid=8078CB01F976289D83F61D75F8D7B201.InternetLive2 Letöltés ideje: 2018. 03. 14.
- Deutscher Bildungsserver* (2016): <http://www.bildungsserver.de/Institutionen-der-zweiten-Phase-der-Lehrerausbildung-632.html> Letöltés ideje: 2018. 03. 14.
- Deutschlandfunk* (2009. 12. 07.): http://www.deutschlandfunk.de/schlechte-noten-fuer-die-lehrerausbildung.680.de.html?dram:article_id=37843 Letöltés ideje: 2018. 03. 14.

Durchschnittseinkommen:

- <http://durchschnittseinkommen.net/grundschullehrer-gehalt> Letöltés ideje: 2018. 02. 19.
- <http://durchschnittseinkommen.net/gehalt-lehrer/> Letöltés ideje: 2018. 02. 19.
- Empfehlungen zur Eignungsabklärung in der ersten Phase der Lehrerbildung* (2013): (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 07.03.2013) https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2013/2013-03-07-Empfehlung-Eignungsabklaerung.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 18.
- Gestaltung von Sondermaßnahmen zur Gewinnung von Lehrkräften zur Unterrichtsversorgung* (2013): (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 05.12.2013) http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2013/2013_12_05-Gestaltung-von-Sondermassnahmen-Lehrkraefte.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 18.
- Halász Gábor – Santiago, P. – Ekholm, M. – Matthews, P. – McKenzie, Ph. (2004): Anwerbung, berufliche Entwicklung und Verbleib von qualifizierten Lehrerinnen und Lehrern Länderbericht: Deutschland Organisation für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung Direktion Bildungswesen Abteilung für Bildungs- und Ausbildungspolitik. http://www.kmk.org/fileadmin/pdf/PresseUndAktuelles/2004/Germany_Country_Note_Endfassung_deutsch.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 25.
- Hanisch, R. – Lichtenfels, M. (2009): Trends und Tendenzen in der Lehrkräftefortbildung. *Päd Forum*, 1. sz. 17-20. <http://www.pedocs.de> Letöltés ideje: 2013. 01. 09.
- HRK – Hochschulrektorenkonferenz* (2016) <https://www.hrk.de/themen/hochschulsystem/hochschulfinanzierung/> Letöltés ideje: 2018. 02. 19.
- Hillinger, B. – Kossack, P. – Lehmann, U. – Ludwig, J. (2010): Die bedarfsorientierte Weiterentwicklung von Studieneingangsphasen. Ein Projektbericht aus der Universität Potsdam. *Das Hochschulwesen*. 4-5. sz. 134-139.
- Keuffer, J. (2010): Reform der Lehrerbildung und kein Ende? Eine Standortbestimmung *Erziehungswissenschaft*, 40. sz. 51-67. https://www.pedocs.de/volltexte/2010/2740/pdf/Keuffer_Josef_Reform_der_Lehrerbildung_2010_D_A.pdf Letöltés ideje: 2018. 03. 14.
- Kultuszminiszterek Konferenciája – KMK* (2018): <https://www.kmk.org/kmk.html> Letöltés ideje: 2018. 02. 18.
- Kultusministerkonferenz, Sachstand in der Lehrerbildung* (2017): https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/Bildung/AllgBildung/2017-03-07_Sachstand_LB_o_EW.pdf 3-9. 10-22. Letöltés ideje: 2018. 02. 18.
- Ländergemeinsame inhaltliche Anforderungen für die Fachwissenschaften und Fachdidaktiken in der Lehrerbildung* (2008): (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 16.10.2008 i. d. F. vom 12.10.2017) https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2008/2008_10_16-Fachprofile-Lehrerbildung.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 18.
- Ländergemeinsame Anforderungen für die Ausgestaltung des Vorbereitungsdienstes und die abschließende Staatsprüfung* (2012): (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 06.12.2012)

- https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2012/2012_12_06-Vorbereitungsdienst.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 18.
- Lipowsky, F. (2009): Unterrichtsentwicklung durch Fort- und Weiterbildungsmaßnahmen für Lehrpersonen. *Beiträge zur Lehrerbildung*. 27 (3), 346-360.
- Lipowsky, F. (2010): Lernen im Beruf – Empirische Befunde zur Wirksamkeit von Lehrerfortbildung. In.: Müller, F. – Eichenberger, A. – Lüder, M. – Mayr, J. (Hrsg.): *Lehrerinnen und Lehrer lernen –Konzepte und Befunde zur Lehrerfortbildung* Waxmann, Münster. 51-72.
- Oelkers, J. (2009): *Zur Ausbildung von Lehrkräften in Deutschland*. Studie der Friedrich Ebert Stiftung. Berlin.
- Rahmenvereinbarung über die Ausbildung und Prüfung für*
- (1) *ein Lehramt der Grundschule bzw. Primarstufe* (Lehramtstyp 1) (1997/2013): (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 28.02.1997 i. d. F. vom 10.10.2013) https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/1997/1997_02_28-RV_Lehramtstyp_1.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 18.
 - (2) *übergreifende Lehrämter der Primarstufe und aller oder einzelner Schularten der Sekundarstufe I* (Lehramtstyp 2) (1997/2013): (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 28.02.1997 i. d. F. vom 07.03.2013) https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/1997/1997_02_28-RV_Lehramtstyp_2.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 18.
 - (3) *ein Lehramt der Sekundarstufe I* (Lehramtstyp 3) (1997/2013) (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 28.02.1997 i. d. F. vom 07.03.2013) https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/1997/1997_02_28-RV-Lehramtstyp-3.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 18.
 - (4) *ein Lehramt der Sekundarstufe II* (allgemein bildende Fächer) oder für das Gymnasium (Lehramtstyp 4) (1997/2013)(Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 28.02.1997 i. d. F. vom 07.03.2013) https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/1997/1997_02_28-RV_Lehramtstyp-4_.pdf Letöltés ideje: 2018. 02.18.
 - (5) *ein Lehramt der Sekundarstufe II* (berufliche Fächer) oder für die beruflichen Schulen (Lehramtstyp 5) (1997/2013) (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 12.05.1995 i. d. F. vom 06.10.2016) https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/1995/1995_05_12-RV-Lehramtstyp-5.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 18.
 - (6) *ein sonderpädagogisches Lehramt* (Lehramtstyp 6) (1994/2013) (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 06.05.1994 i. d. F. vom 10.10.2013) https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/1994/1994_05_06-RV_Lehramtstyp_6.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 18.
- Scoyo szülői információs portál.* (2017) <https://www-de.scoyo.com/eltern/schule/schulwahl/welche-schulformen-gibt-es-in-deutschland-das-schulsystem> Letöltés ideje: 2018. 03. 11.
- Standards für die Lehrerbildung: Bildungswissenschaften* (2004/2014): (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 16.12.2004 i.d.F. vom 12.06.2014) https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2004/2004_12_16-Standards-Lehrerbildung-Bildungswissenschaften.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 18.

Statista – információs portál (2015): <https://de.statista.com/themen/27/bevoelkerung/>
Letöltés ideje: 2018. 02. 25.

Statista – információs portál (2016/17):
<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/162263/umfrage/anzahl-der-lehrkraefte-nach-schularten/> (Letöltve: 2018. 02. 14.)

Statistische Veröffentlichungen der Kultuszminiszterkonferenz Nr. 212. (2017): Einstellung von Lehrkräften 2016.
https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/Statistik/EVL_2016.pdf Letöltés ideje: 2018. 02. 14.

Studienwahl.de – Lehramtsausbildung in Deutschland (2017)
<http://www.studienwahl.de/de/chstudieren/chstudienfelder/lehraemter/lehraemter0222.htm> Letöltés ideje: 2018. 02. 17.

Studis online Studiengänge Lehramt (2018) <https://www.studis-online.de/StudInfo/studienfach.php?abschluss=Lehramt> Letöltés ideje: 2018. 02. 21.